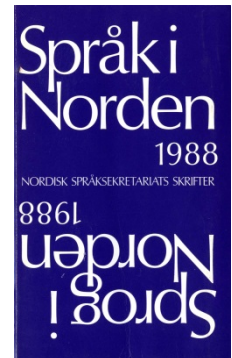

Sprog i Norden

Titel: Purisme i nordisk språkrøkt
Forfatter: Eyvind Fjeld Halvorsen
Kilde: Sprog i Norden, 1988, s. 39-45
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Purisme i nordisk språkrøkt

Av Eyvind Fjeld Halvorsen

Nordisk språkrøkt er inspirert av den offentlige eller halvoffentlige språknormering i Frankrike, det ledende kulturland i vår del av verden både i middelalderen og i tiden fra renessansen og fram til omkring 1900. I det sentraliserte og absolutistiske Frankrike var det naturlig å styre språket som alt annet fra Paris, gjennom l'Académie française, som var (og er) et organ for den språklige elite, hvis medlemmer naturlig nok var overbevist om at fransk allerede var det fortreffeligste av alle språk (unntatt kanskje de klassiske, som ikke var aktuelle som konkurrenter), men kunne gjøres enda bedre.

Som motsetning til halvstatlig fransk språkrøkt står den angelsaksiske, uten noe offisielt normeringsorgan. Fastsettelse av regler overlates til eksperter uten formell status, først og fremst ordboksutgivere av typen Samuel Johnson og Noah Webster. Det gir en smidigere og tilsynelatende mindre autoritær form for språkrøkt, men de nevnte ordboksutgiverne og deres etterfølgere representerer en elite av aktive skriftspråkbrukere, og det er fordi de er representanter for denne eliten at de blir akseptert. Og hvis de skulle ha enkelte eksentriske ideer, og lage regler som ikke føles akseptable, kan de også desavueres av andre representanter for eliten.

Felles for de to typene språkrøkt er at de er uttrykk for et bevisst ønske om å skape et mer enhetlig skriftspråk, et felles nasjonalspråk for de aktive skriftspråkbrukere i landet, og dette målet ble nådd, både i det eneveldige og sterkt sentraliserende Frankrike og i det langt mindre sentralstyrte England. Idealet med et enhetlig nasjonalt skriftspråk hadde sitt forbilde i det språket alle med skikkelig skoleutdannelse hadde studert, latin, med sin faste ortografi og sin tradisjonelle grammatikk. At de normer som ble skapt også var sterkt konservative og ofte bygde

på tradisjonen mer enn på levende språkbruk, var blant annet et resultat av at den litterære tradisjon var eldre enn normeringsbestrebelsene.

De forsøk som ble gjort på å skape en mer rasjonell ortografi for fransk mislyktes, derfor er fransk fra 1500- og 1600-tallet langt sterkere preget av etymologiserende skriftformer enn gammel-fransk var.

Behovet for fastere normer i skriftspråket fantes også i de to sentralnordiske skriftspråkene svensk og dansk, og når det kommer særlig tydelig til syne i svensk allerede på 1600-tallet, har det sammenheng med den politiske situasjon, stormaktstiden, gjenreisningen av det svenske riket, og det var derfor ikke unaturlig at tanken om et svensk akademi, med samme funksjon som det franske, dukket opp alt på 1600-tallet. Tanken om å normere og regulere skriftspråket var vel i og for seg noe som skulle gi seg selv hos eliten i en sterkt autoritær stat, men når en mann som Holberg beklager seg over at "vores sprog fluctuerer saaledes", er det neppe tvil om at han er inspirert av sin kjennskap til den normering av skriftspråket som hadde foregått i Frankrike.

Purismen er en spesiell form for språkrøkt. Fransk er og har alltid vært puristisk i den forstand at fransk språkrøkt er sentralistisk, statens og elitens språk regnes som bedre enn provinsenes, og selvsagt også som bedre enn et fremmed språk.

Man trengte ganske enkelt ikke låne ord fra andre moderne språk, alt kunne uttrykkes på det språk som til enhver tid ble fastsatt som korrekt fransk av akademiet. Men fransk var ikke puristisk når det gjaldt opptak av ord, eller nylaging av ord, med rot i latin og gresk; tradisjonelt var lærd terminologi preget av slike lån, og nye behov kunne uten videre dekkes ved lån fra de klassiske språk.

Den danske språkrensning på 1700-tallet rettet seg som kjent mot "unødvendige" franske ord i språket, og når disse ordene ofte ble erstattet med tyske, eller oversettelseslån bygd på tyske ord, er dette til en viss grad en parallell til de franske lån fra gresk og latin og nylaging med utgangspunkt i gresk og latin. Det tyske elementet i dansk var allerede der på forhånd, og de nye ordene passet inn i språkstrukturen. Reaksjonen mot romanske lån på 1700-tallet er av samme art som reaksjonen mot engelske lån i våre dager.

Verken i dansk eller svensk har purismen egentlig noensinne spilt noen svært viktig rolle. Det har den derimot i norsk og finsk, de nye nasjonalspråkene som skulle etablere seg og legitimere seg på 1800-tallet i et intellektuelt klima der romantikk og nasjonalisme virket sammen. Opposisjonen var rettet mot det bestående, de tradisjonelle offisielle skriftspråkene svensk og dansk, som stod i motsetning til det nasjonale, hjemlige, folkelige, representert ved talespråket.

Purismen var en viktig del av språkreisningen i finsk og i de to norske språk, og det er bare disse to siste jeg kan uttale meg om. I Norge som på Island ble verdien av nasjonale og folkelige tradisjoner i språket framhevet, og det ble lagt vekt på sammenhengen mellom nåtidens talespråk og middelalderens skriftspråk. Men norsk purisme, selv i sin mest rendyrkede form, har aldri gått så langt som den islandske. Begrunnelsen for purismen var, særlig hos Knud Knudsen, hovedsakelig pedagogisk: skriftspråket burde være mest mulig åpent og tilgjengelig også for dem som ikke hadde hatt fordelen av en høyere utdanning. Virkelig vidtgående purisme med antikvariske overtoner og forsøk på å gjenoppta ord som ikke lenger var i vanlig bruk i talespråket, kan en nok finne eksempler på hos visse forkjempere for nynorsk, men prinsipiell purisme har aldri vært akseptert av alle nynorskforkjempere.

Det er rimelig nok at den islandske språkrøkt, da den vokste fram på 1700-tallet, kom til å følge samme linje som den franske, selv om inspirasjonen også kan ha kommet fra den danske språkreising på 1700-tallet, som Jakob Benediktsson gjør oppmerksom på (Språk i Norden 1977 s. 34). Islendingene hadde, i enda høyere grad enn franskmennene, en lang og ubrutt litterær tradisjon, og i motsetning til franskmennene var alle islendinger på slutten av 1700-tallet i stand til å forstå språket i sin klassiske litteratur fra 1100- og 1200-tallet.

Det er ikke vanskelig for representanter for de andre nordiske språk å forstå at islendingene vil bevare og styrke den lange og ubrutte språklige tradisjon, og holde fast på en arkaiserende ortografi og det tradisjonelle grammatiske systemet, for det er den samme konservative linjen som har vært fulgt i språkrøkten i sentralnordiske språk. Islandsk er for folk i de sentrale nordiske land et fremmedspråk som må læres på samme måte som ikke-

nordiske språk, en mer talemålsnær ortografi, f.eks. avskaffelse av tegnene *y* og *ý*, vil ikke lette forståelsen for folk fra andre nordiske land, og en oppmyking av visse grammatiske regler vil neppe heller ha noen betydning for dem som skal lære islandsk som fremmedspråk.

Det som skiller islandsk språkrøkt klart fra sentralnordisk språkpleie, både den som drives av de enkelte språknemndene og den som drives på fellesnordisk basis gjennom Nordisk språksekretariat, er den avvisende holdning overfor lån av ord fra andre språk. Det er ikke, og bør ikke være, noen oppgave for et nordisk samarbeidsorgan å blande seg inn i islendingenes nasjonale språkpolitikk, men når islandsk språkrøkt er et tema på et nordisk språkmøte, må det være naturlig å peke på sider ved denne språkrøkten som forbauser en del av oss fra de andre nordiske land, og det må likeledes være naturlig å drøfte noe nærmere forholdet mellom islandsk og sentralnordisk språkrøkt.

Det er et faktum at islendingene på grunn av historiske, geografiske og kulturelle forhold som det ikke er nødvendig å gå nærmere inn på, har bevart det fellesnordiske grammatiske system nokså uforandret, mens systemet er sterkt modifisert i alle de sentralnordiske språkene. Det påstås av og til at selve det morfologiske systemet gjør det vanskelig å låne ord til islandsk fra andre språk. Noe er det vel i dette, men det burde vel egentlig forklares noe nærmere hvorfor det er vanskeligere å låne ord i islandsk enn i f.eks. tysk eller russisk. Og hvorfor er det vanskeligere å låne i dag enn det var i middelalderen?

Det er et faktum at språket i en del islandske historiske verker fra 1300-tallet har svært mange lånord, men *gjør* dette fremmede språkstoffet språket dårligere? De som satte i gang det språklige renovasjonsarbeid i islandsk fra slutten av 1700-tallet, taler i sitt program om å rense det nordiske målet *frá útlendum orðum og talsháttum, er nú taka henni að spilla*, og dette utsagnet er fullt forklarlig i den tids situasjon. Det som virker forbausende på mange av oss er at ord som innebærer samme syn på lånord fremdeles kan brukes i dag, og at de faktisk ofte brukes av islendinger utenfor kretsen av språklig sakkyndige – dvs. det opprinnelige, antikvarisk-romantiske, puristiske syn er tydeligvis fremdeles allment akseptert. Det er interessant, men overfor en krets av lingvister må det være rimelig å spørre hvorfor islandsk

blir forurenset av lån fra andre språk, mens sentralnordiske språk, engelsk og tysk tydeligvis tåler påkjeningen og har greid å leve med forurensningen i lange tider.

Vi har av og til under våre årlige møter fått høre fra islandske deltakere at vi burde ta eksempel av islendingene i vårt arbeid med å opprettholde det nordiske språkfellesskapet. Dette synet har nok fra tid til annen også vært hevdet i Norge, men det slo ikke gjennom – og mange av oss er glade for det. Men hovedsaken er ikke om vi liker eller ikke liker felleseuropeisk terminologi for begreper og konkreter som ikke var aktuelle for femti eller hundre år siden, vi er nødt til å avfinne oss med de språklige realiteter slik de nå en gang er i Norden i dag. Det betyr at vi må legge hovedvekten på samarbeidet mellom de sentralnordiske språkene, og på å bevare det fellesskap som fremdeles eksisterer. Det er ikke sikkert vi kan regne med å lykkes så svært godt, men vi mener i alle fall at vi bør prøve.

Samarbeidet med de andre språkene som er representert i Nordisk språksekretariat må bli av en annen karakter, fordi de alle, *også islandsk og færøysk*, er fremmedspråk, og ikke grannespråk/nabospråk i den betydning vi legger i dette ordet, i forhold til de sentralnordiske språkene dansk, svensk, nynorsk og bokmål. Det er urealistisk å tenke seg at de sentralnordiske språkene skulle kunne nærme seg til islandsk i ordforråd eller i prinsipper for språkrøkt, for bare å nevne et par tilfeldig valgte momenter. Purisme i sin rene form er neppe aktuelt i de sentralnordiske språk i dag, bare en viss, forsiktig nordisk opposisjon mot flommen av engelske lån. Men selv den motstanden er neppe særlig sterk, og har i alle fall hittil ikke oppnådd de store resultater.

I og med at islandsk språkrøkt og prinsippene for den ikke har og ikke kan ha noen nevneverdig betydning for den nordiske språkrøkt som bedrives i de sentralnordiske språk, må den uunngåelige konklusjon bli at den islandske purismen som har vært drevet gjennom de siste par hundre år faktisk har bidratt til å fjerne islandsk ytterligere fra de sentralnordiske språkene. Det er ikke noe vi kan gjøre med dette beklagelige faktum, men når forholdet nå først er slik, må det være naturlig å spørre hvordan utviklingen videre kommer til å gå. Den islandske purisme hadde i opphavet naturlig nok brodd mot det sentralnordiske språk som

var det dominerende i Islands samkvem med andre land, dansk. Utviklingen har ført til at dansk nå må læres som fremmedspråk, og vi som nettopp har deltatt i en konferanse om undervisning i skandinaviske språk på Island, fikk et levende inntrykk av at det ikke var uproblematisk å få elevene i skolen til å interessere seg for nordisk når et annet språk, engelsk, kunne virke langt mer tiltrekkende som viktigste fremmedspråk.

I sentralnordisk sammenheng driver vi en forsiktig og begrenset purisme overfor engelske lånord, med det mål å forsøke å demme noe opp for det sterke presset fra engelsk. Purismen grunngis med at det er vanskelig å innpasse deler av det engelske språkstoffet i våre språk på grunn av den fonologiske strukturen i engelsk. Det kan reises innvendinger mot denne form for språkrøkt også, men det er i alle fall mulig å hevde at de sentralnordiske språkene sammen har et så stort folketall bak seg at de *kanskje* kan greie å hevde seg overfor engelsk. I forrige hundreår var fremmed påvirkning et langt mindre problem, derfor kunne Aasen og Knudsen og islandske språkrensere trøstig legge i vei med å skape nye ord til avløsning for internasjonale termer, også slike som skulle brukes i høyere undervisning. De som skulle lære de nye ordene, hadde stort sett lite kontakt med utlendinger, og de kunne studere verkfræði og grasafæði, landafæði eller jarðfræði uten mye kontakt med internasjonale miljøer direkte.

Gulatingsloven kap. 90 begynner slik:

Pioðgata oc sætr gata oc aller recst(r)ar scolo sva væra sem legit hava at forno fare.

Bestemmelsen er i utforandret form gått over i Landsloven (VII-43) og i Jónsbók (Landsleigubálkr 44), og er et karakteristisk uttrykk for den konservatisme som gjerne rår i stabile bondesamfunn. Ordene kunne stå som motto for mye av det språkrøktarbeid som drives i nordiske land, og spesielt godt passer ordene som rettesnor, *mutatis mutandis*, for all puristisk språkrøkt.

Men en veipolitikk drevet etter denne lovregelen ville ikke være særlig hensiktsmessig i vår tid, og spørsmålet er om en virkelig gjennomført puristisk språkrøkt lar seg gjennomføre i et moderne, utadvendt samfunn, med en befolkning som allerede

nå kjenner flere fremmede språk bedre enn noen tidligere generasjon har gjort.

I våre dager er presset fra internasjonal vitenskap med engelsk som hovedspråk langt sterkere, muligheten for å komme til fremmede land større, behovet for å komme dit sterkere, samtidig som engelsk gjør seg gjeldende også i dagliglivet gjennom radio og fjernsyn, musikk og litteratur, og samtidig som opplæringen i fremmedspråk overalt er langt bedre, slik at forholdsvis mange i de nordiske språksamfunnene forstår engelsk, mange behersker det forholdsvis godt, og enda flere tror de behersker det.

I denne situasjonen er det naturlig å spørre representantene for islandsk i denne forsamling:

1. Mener de at den puristiske ideologi i lengden vil være nok til å motstå presset fra engelsk, spesielt innenfor internasjonale fag? Vil nye generasjoner av islendinger, med god kjennskap til engelsk, fortsette å bruke islandske nyord i stedet for internasjonale termer som de er nødt til å bruke når de møter fagfeller?

2. Er det ikke en reell mulighet for at engelsk heller enn et sentralnordisk språk i framtiden vil bli det naturlige sekundær-språk på Island?

Så vidt jeg kan se, er resultatet av den islandske purisme paradoksalt nok at presset fra de sentralnordiske språk er holdt i sjakk, men den isolasjonistiske linjen overfor nordisk påvirkning som islandsk språkrøkt har ført med seg, i neste omgang kan føre til at Island må kjempe alene, på sine egne premisser, uten støtte fra andre nordiske språk, mot den engelskspråklige påvirkning.